

PRŮZKUMY PAMÁTEK - JEJICH VÝZNAM V KULTURNÍM ŽIVOTĚ NÁRODA

JUDR. PHDR. DOBROSLAV LÍBAL

Průzkumy památek představují základní a zpravidla rozhodující úsek ve složitém procesu směřujícím k zachování a regeneraci našich historických sídel, souborů i jednotlivých staveb. Průzkumné výsledky podmiňují poznání jejich někdy složitého vývoje i jejich absolutních či relativních hodnot. Tvoří pevnou základnu pro formulování památkové ochrany i zásad budoucí regenerace.

Pojem „průzkum“ v našem prostředí je již starého data. Jeho počátky reprezentují archeologické výzkumy, zaměřené na doklady zaniklých předdějinných životů, civilizací a kultur. Od samého počátku se archeologické výzkumy zaměřovaly i na stavby a sídelní soubory a jejich výsledky doplňovaly rozhodujícím způsobem představu historiků o životě zaniklých národů i státních celků. Archeologie se tak stala nerozlučnou součástí historického bádání všude tam, kde chybí archivy a doklady paleografické.

Diametrálně rozdílný charakter má tzv. historická archeologie, jejíž poslání se soustřeďuje na období života určitých národů či států, které tvoří již nepochybný úsek jejich dějin. Historická archeologie má za úkol dějinný obraz doplnit, zpestřit a v mnoha případech i korigovat.

Základním rysem všech archeologických výzkumů je určitá výjimečnost, podmíněná zpravidla obtížností práce, její časovou i ekonomickou náročností a složitostí výsledné dokumentace, realizované nezbytně v podrobných měřítcích. Tyto skutečnosti podmiňují relativně značně omezené možnosti plného uplatnění archeologické práce, která z výše uvedených důvodů zatím zdaleka nestačí pokrýt potřeby vědeckého poznání.

Třetí soubor tvoří průzkumy stavebně historické, povrchové nebo hloubkové, prováděné sondami pod omítku, do konstrukcí stropů, pod podlahy a podobně. Druhá alternativa stavebně historických průzkumů je možná jen u staveb prázdných, vyklizených, či zřícenin a je zcela vyloučena u budov využívaných, obydlených, kterých je drtivá převaha. Připomínám již v této souvislosti, že hloubkové průzkumy budov v trvalém užívání jsou zpravidla neúčelné a bylo by možno je uplatnit pouze s konkrétně stanoveným omezeným cílem, např. ověření vztahu určitých konstrukcí navzájem a pod. Nelze vyloučit, že omezená sonda odhalí doklady nějaké dílčí nevýznamné stavební etapy, např. dodatečnou zazdívku, úpravy komínů a podobně a může případně mít výsledky dezorientační z hlediska představy celkového vývoje určitého objektu.

Stavebně historické průzkumy i jejich grafické či barevné vyhodnocení mají již dlouhodobou tradici. Aplikovaly se např. velmi náročně a přehledně u monumentálních zřícenin anglických klášterů. Tato metodika se pochopitelně užívá i u zřícenin hradů a u velkých stávajících monumentálních architektur církevních i světských. Do jisté míry, obdobně jako u výzkumů archeologických, tu rozhodovala výjimečnost analyzovaných objektů.

Průzkumné práce, které jsem před více jak 40 léty započal v tzv. „R“ atelieru Stavoprojektu Praha, se od uvedených stavebně historických průzkumů lišily zásadním způsobem. Odchylná byla především průzkumná metodika, podmíněná zadaným úkolem. Všechny analyzované městské domy Týnského bloku ve Starém Městě pražském, na němž byl průzkum v roce 1951 zahájen, byly plně obsazeny, zabydleny. Jejich prostory byly více či méně zaplněny různým zařízením, někdy doslova zataraseny, ve sklepích hromadami nejrůznějšího paliva. Sklepy nadto byly rozděleny dřevěnými stěnami na množství oddílů. Nemožnost sondování bylo

nutno vyvážit programem využití všech dostupných nejrozmanitějších dokladů, z nichž lze přímo nebo nepřímo vytvářet dílčí závěry pro poznání stavebního vývoje analyzovaného objektu. V rámci průzkumné práce se rozvinula rovnocenná účast historiků a historiků vývoje architektury, včetně stavebních konstrukcí.

Základním novým principem stavebně historických průzkumných analýz je skutečnost, že architektonický vývoj nebyl charakterizován pouze slovně, ve statí věnované stavební historii, ale je vyznačen na plánech všech podlaží, případně i řezech barevným, či grafickým rozlišením všech stavebních období. V případě nejistoty bylo slohové zařazení vyjádřeno jako hypotetické. Mnoha desetiletá zkušenost prokázala zpravidla správnost časových i slohových závěrů. Jen výjimečně se stalo, že určitá vyhodnocená konstrukce (zeď, klenba) byla ve skutečnosti starší než předpokládalo hodnocení.

Komplexnost práce i jejího vyhodnocení odlišuje námi rozvíjený stavebněhistorický průzkum ode všech ostatních průzkumných aktivit.

Povaha úkolů zaměřila naši průzkumovou práci na všechny historické objekty určitého souboru či sídla. V tom se jeví propastný rozdíl oproti výše zmiňovaným starším průzkumům soustředěným pouze na některé výběrové objekty.

Práci jsme rozvinuli s vnitřním přesvědčením, že reprezentanty architektonické kultury určitého města, kraje, země, netvoří jen ojedinělé vybrané solitéry a soubory, ale komplexní architektonický a sídelní fond. Jen tak lze dospět k reálnějšímu, přesnějšímu obrazu celkového architektonického procesu určitého regionu či sídla.

Výsledky nového poznání se neomezovaly jen na oblast umělecké historie, vývoje architektury, urbanismu i památkové péče. Mají zásadní důležitost i v oboru historie politické, ekonomické, vojenské i problematiky místopisné.

Hlavním nedostatkem dřívějších představ o výtvarném vývoji jednotlivých období, soustředěných pouze na určité vybrané objekty, je tedy přezíráním skutečnosti, že stavby, jež se zachovaly, představují zejména pro dobu starší 17. století, pouhý zlomek dávného výtvarného bohatství. Nesčetné architektury zanikly totiž beze stop. Právě ty mohly být vývojově nejvýznamnější.

Stavebně historické průzkumy se ovšem neomezily jen na pražské historické bloky, ale postupně se rozšířily na další města a byly přizpůsobeny i potřebám a možnostem urbanistickým, odpovídajícím měřítku územního plánu. Průzkumy se rozšířily i na soubory a solitéry všech druhů a typů architektury v rámci celého státu.

Stavebně historický průzkum, prováděný komplexně umožňuje závěry z daleko většího počtu dochovaných či alespoň zjištěných příkladů a vytváří nepoměrně spolehlivější předpoklady poznání skutečného vývoje. Vždyť v rámci tohoto průzkumu byla identifikována v řadě příkladů i prvořadá architektonická díla, jež byla dosud zcela opomenutá a nepoznaná. Prvním výsledkem bylo pronikavé rozšíření poznání městských domů a jejich vývoje od 13. až do 19. století. Tato skutečnost je sama o sobě velkolepým přínosem metodiky povrchových stavebně historických průzkumů. Ukázalo se, že naše významná města královská i některá poddanská měla kamenné či cihlové domy s dochovaným vnitřním organismem a klenbami nejen v suterénech již od 14. století. Hluboce se proměnila představa kultury bydlení i ve srovnání s některými významnými sousedy. Metlou historických měst nejen ve středověku, ale prakticky až do 19. století byly hromadné požáry. Je jisté podivuhodné poznání, že v centrální oblasti Starého Města pražského, díky soliditě městských domů, byl poslední hromadný oheň v roce 1316. Poznání domů se neomezilo jen na středověk, ale na všechna další slohová období, až do formování činžovního domu nové doby.

Podnětem rozvinutí stavebně historických průzkumů podle naší metodiky bylo vyhlášení městských památkových rezervací již v roce 1950. Zahájení průzkumů následovalo v roce 1951. Na druhé straně musíme konstatovat, že to byly právě stavebně historické průzkumy, které prakticky umožnily mimořádnou myšlenku městských rezervací opravdu realizovat. Nebylo by to možné bez vyčerpávající analytické znalosti veškerého městského domovního fondu. Bylo odhaleno nesčetné množství domů rozmanitého půdorysného uspořádání. Ukázalo se, že historické domy v jednotlivých slohových obdobích, zvláště ve velkých městech, nemají vůbec typizované dispozice. Současně bylo poznáno, že průčelí představují pouze jednu fázi architektonického vývoje domu, který prodělal před ním a po něm množství velkých stavebních proměn.

Nová poznání bezpočtu historických architektur v celém procesu jejich zrodu a proměn od jejich počátku až po současnost rozšířilo zásadním způsobem naše dosavadní představy sídelního i architektonického obsahu našeho státu. Lze dokonce říci, že je v podstatném směru radikálně přehodnotilo. Můžeme vyslovit závěr, že teprve systematické výsledky stavebně histo-

rických průzkumů zařadily naše země na správné, vysoké místo v kulturní soutěži mezi jednotlivými evropskými regiony v průběhu tisíciletí. Prokázala se naprostá výtvarná výlučnost naší země ve druhé polovině 14. a v raném 15. století, kdy ji nereprezentují jen katedrály v počtu a hustotě hodné některého regionu severní Francie, vysoké kostely řádové, pozoruhodné církevní stavby městské, ale i nesrovnatelné bohatství kostelů vesnických. Zcela bez obdoby se jeví být i architektura světská s přecitnými hrady rozmanitých dispozic, tvrzemi a hlavně kamennou architekturou městskou, kterou reprezentují přerostmanité městské domy, veřejné budovy a fortifikační systém, jehož účelnost i důmyslnost nebyla dosud plně docněna.

Obdobný je i významný podíl naší architektury v ostatních slohových obdobích. Stačí upozornit na četné jedinečné příklady renesanční architektury, arkádové zámky a přerostmanité domy. Vrcholný barok přivedl architektonický vývoj českého státu na evropskou úroveň, jež se shodovala s výtvarnou atmosférou doby Karla a Václava IV. Dlouho byla tato skutečnost uměle potlačována, a to nikoliv pouze v posledních desetiletích. Konečně evropské, ba světové proslulosti dosáhl náš architektonický vývoj před a po první světové válce.

K tomu přistupuje mimořádně různotvará a vývojově bohatá architektura našich vesnic, často s podivuhodnými půdorysnými osnovami i architektonickými doklady asi již od 14. století a velkolepými soubory působivých staveb.

Vytvořilo se tak v našem prostředí bezbřehé, fenomenální bohatství výtvarně architektonické, s nímž se v rozmanitosti forem, dispozic, technických projevů, nemůže měřit žádná evropská země. V žádné z nich neshledáváme tak intenzivní rozmanitost architektonického vývoje v průběhu řady století.

Z uvedeného heslovitého přehledu vyplývá stěžejní nezadatelná úloha památkové péče právě v našem prostředí, uprostřed Evropy, kdy české země přes všechna nejrozmanitější protivenství si po staletí udržely výtvarnou sílu a invenci a rozvinuly je k vrcholům umělecké tvorby.

Ochrana památek je zcela mimořádně důležitá v zemi, kde architektura i sídla městská a vesnická jsou významným svědectvím samostatného národního vývoje, který je jednou z nejčelnějších podmínek dobré budoucnosti.

Hlavním prostředkem k dosažení optimálního života našich památek jsou stavebně historické průzkumy, realizované s láskou, vnitřní opravdovostí a tvůrčím nadáním. Odhalují všechny hodnoty analyzovaných objektů i souborů a vytvářejí vlastně nejdůležitější předpoklad harmonické budoucnosti nejen památek, ale celého národa.

Heinrich Liébel